

CLIMAT DE FRANCE. FERNAND POUILLONS HERUITVINDING VAN MODERNE STEDENBOUW IN HET KOLONIALE ALGIERS (1955–1957)

Tom Avermaete

Innovatie is alleen interessant als ze ook verbetering betekent. Middelmattige innovatie is absurd (...) De mens kan en moet nieuwe uitvindingen doen op maatschappelijk gebied, ethisch gebied of intellectueel gebied, maar alleen op voorwaarde dat de uitvinding beter is dan het bestaande.¹

Deze uitspraak die de Franse architect Fernand Pouillon meer dan 35 jaar na de aanvang van zijn loopbaan deed, onthult een sterk en aanhoudend geloof in de macht van innovatie. Pouillon heeft zijn hele carrière volgehouden dat de architect een vernieuwende bijdrage moest leveren aan de verschillende domeinen van het menselijk leven. Hij vond dat de architect behalve manager, bouwkundige en kunstenaar ook een 'uitvinder' was die de culturele plicht had onophoudelijk te zoeken naar de ruimtelijke expressie van de samenleving: 'De architect kan zich voor de ordening van de ruimte alleen op zichzelf verlaten. (...) Om zich ook maar het kleinste architectonische detail voor te stellen vergt immers specifieke kennis.'²

Het werk van Fernand Pouillon biedt dan ook de gelegenheid om een specifiek gezichtspunt te openen op het vraagstuk van de innovatie. Het illustreert de stelling dat inventie niet alleen te maken heeft met nieuwigheden betreffende een afzonderlijke dimensie van de architectuur (vorm, techniek, typologie) die ex nihilo ontspruiten aan het brein van de geniale architect. Veeleer getuigt Pouillons werk van een inventie die wordt voortgedreven door de wederwaardigheden van de alledaagse architectuurpraktijk en berust op het mobiliseren van verschillende architectonische dimensies.

Climat de France

Een van de belangrijkste opdrachten uit het oeuvre van Pouillon is ongetwijfeld de woonwijk *Climat de France* op een heuvel in de stad Algiers.³ Pouillon was opgeleid aan de *Ecole des Beaux-Arts* in Marseille en Parijs, had met Auguste Perret samengewerkt aan de wederopbouw van Le Havre en zich eind jaren veertig als zelfstandig architect gevestigd in Aix-en-Provence en Marseille. Dankzij de enorme activiteit in de Franse bouwsector kon de jonge Franse architect al begin jaren vijftig bogen op een uitgebreide portfolio met ontwerpen van publieke en private bouwwerken. Wellicht was het deze ervaring in Zuid-Frankrijk die hem aantrekkelijk maakte voor de nieuwgekozen burgemeester van Algiers, Jacques Chevallier. Terwijl andere moderne Franse architecten zich in Aix-en-Provence verzamelden voor de negende CIAM-bij-

1 Sophie Lannes, 'L'Express va plus loin avec Fernand Pouillon', interview in: *L'Express*, 27 december 1971, p. 76. De vertaling van Franse citaten is gebaseerd op de vertaling ervan in het Engels door de auteur.

2 Fernand Pouillon, *Ordonnances. Hôtels et résidences des XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles. Ordonnances des cours et des places. Ensembles harmonieux d'Aix-en-Provence relevés et dessinés par l'atelier de Fernand Pouillon, Aix-en-Provence, Cercle d'étude architecturale*, 1953, p. 35.

3 Voor een zeer gedetailleerde architectonische analyse van dit project zie: Guido Geenen, André Loecx, Noël Naert, *L'Habitat Moderne à Alger (1925–1975). Climat de France*, Leuven 1991.

CLIMAT DE FRANCE. FERNAND POUILLON'S RE-INVENTION OF MODERN URBANISM IN COLONIAL ALGIERS (1955–1957)

Tom Avermaete

*Innovation is only interesting if it is for the better. If it is mediocre, innovation is an absurdity... Man can and has to invent in the social realm, the moral realm or the intellectual realm, but only on the condition that his invention is better than the existing.*¹

This statement by French architect Fernand Pouillon more than 35 years after the beginning of his architectural practice exemplifies a strong and persistent belief in the power of innovation. Throughout his career, Pouillon maintained that it was the architects' role to contribute innovatively to the different realms of human life. He held that the architect was, besides manager, engineer and artist, also an 'inventor' with the cultural obligation to relentlessly conceive the spatial expressions of society: 'the architect can only rely on himself for the organisation of space... after all, a specific knowledge on the imagination of architecture's smallest detail is required.'²

Hence, the work of Fernand Pouillon offers the opportunity to open a particular perspective on the question of invention. It allows us to illustrate that invention is not only about novelty concerning a single dimension of architecture (form, technique, typology) that originates 'ex-nihilo' from the brain of the genius-architect. Rather, as I attempt to illustrate in my discussion of the Climat de France project, the practice of Pouillon suggests a notion of invention that is propelled by the contingencies of everyday architectural practice and that consists of the enticement of different architectural dimensions.

Climat de France

One of the most important commissions for Pouillon was beyond doubt the Climat de France housing estate on the heights of the city of Algiers.³ Pouillon was educated at the Ecole des Beaux-Arts, had worked with Auguste Perret on the reconstruction of Le Havre and established himself as a practicing architect in the late 1940s in Aix-en-Provence and Marseilles. Due to the enormous activity in the French building sector, the young architect had by the early 1950s an extensive portfolio of designs for public and private buildings. It was most likely Pouillon's experience in southern France that appealed to the newly elected mayor of Algiers, Jacques Chevallier. While other modern French architects gathered at the 9th CIAM meeting in Aix-en-Provence to discuss the theoretical underpinning of modern urbanism, Pouillon was called to Algiers by Chevallier, named chief architect (*architecte en chef*) of the city

1 Sophie Lannes, 'L'Express va plus loin avec Fernand Pouillon', interview in: *L'Express*, 27 December 1971, 76. All translations in this text are the authors'.

2 Fernand Pouillon, *Ordonnances. Hôtels et résidences des XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles. Ordonnances des cours et des places. Ensembles harmonieux d'Aix-en-Provence relevés et dessinés par l'atelier de Fernand Pouillon* (Aix-en-Provence, 1953), 35.

3 For a very elaborate architectural analysis of this project see: Guido Geenen, André Loecx and Noël Naert, *L'Habitat Moderne à Alger (1925-1975): Climat de France* (Leuven, 1991).

eenkomst over de theoretische onderbouwing van de moderne stedenbouw, werd Pouillon door Chevallier naar Algiers ontboden en benoemd tot *architecte en chef* van de stad.

In een poging een antwoord te vinden op het snel verslechterende maatschappelijke klimaat in de Noord-Afrikaanse koloniale gebiedsdelen nam de Franse regering begin jaren vijftig immers enkele initiatieven tot grootschalige huisvestingsprojecten, specifiek gericht op de inheemse bevolking (in plaats van de Franse *expats*).⁴ Het nieuwbouwproject *Climat de France* was een waar kroonjuweel van deze nieuwe benadering van de volkshuisvesting. Met zijn 4.500 wooneenheden die plaats boden aan 30.000 personen, zijn oppervlakte van 25 ha en een marktplein van 15.000 m² was het een van de grootste integrale huisvestingsprojecten die indertijd in Noord-Afrika werden ondernomen.⁵

Het bijzondere van Pouillons aanpak ligt in het feit dat hij deze ontzaglijke opdracht niet louter als ontwerper te lijf ging. Zoals hij in zijn memoires schrijft: 'Ik begon mezelf meer en meer te oriënteren op snelle en economische constructie. Ik werkte een methode uit, een techniek. Ik reorganiseerde het bouwproces om het rationeler te maken. Ik moest drie problemen oplossen: prijzen, deadlines, comfort (...) Ik was de eerste die tegelijkertijd dacht als organisator, financier, ingenieur, uitvinder en kunstenaar.'⁶

Enkele jaren eerder had Fernand Pouillon het eerste raadgevend ingenieursbureau (*bureau d'études*) in Frankrijk opgericht. Deze *Société d'Etudes Techniques (SET)* hield permanent toezicht op de bouwplaats en was verantwoordelijk voor de tijdplanning en de coördinatie tussen de verschillende aannemers. Het was een manier van werken waarmee Pouillon niet alleen de traditionele grenzen tussen de architect-kunstenaar, de klant-ontwikkelaar en de aannemer uitwiste, maar zich ook verzekerde van de coördinatie tijdens alle fasen van het ontwerp- en bouwproces. Bovendien maakte deze methode een nog ongekende wisselwerking mogelijk tussen de vraagstukken van het ontwerp, de ontwikkeling en de bouw.

De locatie voor *Climat de France* was een hoge plek die volledig omsloten was door wegen, op een helling in het *Frais Vallon*-dal. De vrij steile helling ten spijt, kiest Pouillon toch voor een orthogonaal grid. De lijnen volgen in één richting de hoogtelijnen en lopen in de andere richting loodrecht op de berghelling. Dit grid dicteert in de eerste plaats de ligging en oriëntatie van de verschillende gebouwen. Om het grid op de steile helling met haar specifieke topografische condities toe te passen, moest de locatie met veel moeite bouwrijp gemaakt worden. Dit werk begon in 1954 en kostte achttien maanden. Drainagebuizen werden ingebracht, mergel werd afgevoerd en 700.000 m³ grond werd verplaatst om zo een rechthoekige terrasstructuur aan te leggen.

Op dit 'rasterterrein' ontwierp Pouillon een variëteit van kleinere en grotere gebouwen op basis van drie typen appartementen: 'met daglicht van twee zijden', 'met daglicht van één zijde' en 'bijzondere oplossingen', waaronder zogenaamde 'gebouwen met patio's'. In zijn uitwerking van de woningtypen nam Pouillon de culturele, hier dus de islamitische, grondslagen van de woonpraktijk in beschouwing. Zo heeft bijna elk woningtype een open buitenruimte, die met een geperforeerde muur is afgesloten van de openbare sfeer. De muur zorgde voor privacy en schaduw, maar zijn vorm verwijst ook naar de traditionele houten gevlochten schermen of 'mashrabiyya'. Een ander voorbeeld is de toilet-douchecel die steeds zo is geplaatst dat zij een directe inkijk van de ingang naar de woonvertrekken verhindert.

Het *pièce de résistance* van *Climat de France* is een langgerekt rechthoekig bouwblok in het midden van de wijk. Naast woningen omvat dit gebouw tweehonderd winkels; het fungeert als het hart van de wijk. Het heeft een monumentaal binnenplein van 233 m lang en 38 m breed, omringd door een drie verdiepingen hoge zuilengalerij gevormd door tweehonderd vierkante zuilen, waaraan het gebouw ook zijn naam, 200 *Colonnes*, te danken heeft.

4 Voor een fascinerende inleiding in het maatschappelijke klimaat in het Algerije van de jaren vijftig zie: Yves Courrière, *La Guerre d'Algérie (1954-1957). Les Fils de la Toussaint. Le Temps des léopards*, Parijs 1999.

5 Zeynep Çelik, *Urban Forms and Colonial Confrontations. Algiers Under French Rule*, Berkeley 1997, p. 144.

6 Fernand Pouillon, *Mémoires d'un architecte*, Parijs 1968, p. 79, 102.

and commissioned to design several large-scale housing developments in which he could experiment with his new approach to the urban realm.

In the beginning of the 1950s, in an attempt to find an answer to the rapidly worsening social climate in the North African colonial territories, the French government initiated several large-scale social housing initiatives that were specifically for the indigenous population (rather than the French expats).⁴ The Climat de France housing project was a true epitome of the new approach to housing politics. Its 4500 dwelling units, accommodation for 30.000 people, terrain of 25 hectares and a market place of 15.000 m² turned the project into one of the largest unified housing projects constructed in North Africa at the time.⁵

The specificity of Pouillon's approach resides in the fact that he did not face this vast commission exclusively as a designer. As he explains in his *Mémoires*: 'More and more I started to orient myself towards rapid and economic construction. I elaborated a method, a technique. I reworked the organisation of the construction process in order to make it more rational. I had to solve three problems: prices, deadlines, comfort . . . I was the first one to think simultaneously as an organiser, a financier, an engineer, an inventor and an artist.'⁶

A few years earlier, Fernand Pouillon had created the first technical consulting office (*bureau d'études*) in France. This Société d'Etudes Techniques (SET) supervised the construction site permanently and was responsible for the time planning and the coordination of the different constructors. With this working method, Pouillon not only broke the traditional boundaries between the architect-artist, the client-developer and the entrepreneur, but also assured that he coordinated all stages of the design and construction process. Moreover, this setup allowed for an unprecedented mutual relationship between design concerns, development issues and constructional matters.

The project site for the Climat de France was situated at a high point of the Frais Vallon valley. It was like an island, encircled by major roads – Boulevard Mohamed Harchouche to the west defining the highest boundary, Avenue Ahsan marking the lowest area to the north, and Boulevard el-Kattar to the east. This enclosure of roads, the proximity of the dense urban fabric of the Kasbah, and the plain of Tagarins with its isolated colonial military buildings and hillside cemetery offered a challenging urban context to the project.

However, the most important characteristic of the site was beyond doubt its large topographical diversity. In spite of the important inclination of the site, Pouillon chose to introduce an orthogonal grid. One direction of the grid follows the height lines; the other direction is perpendicular to the slope of the valley. In the first place, the grid directs the orientation and situation of the different buildings. To implement the grid on the site, and due to the strong inclination of the site as well as its specific topographical characteristics, an important preparation of the site was required. It started in 1954 and lasted for 18 months. Drains were inserted in the terrain, marl was removed and 700.000 m³ of earth was replaced in order to turn the site into an orthogonal terrace structure.

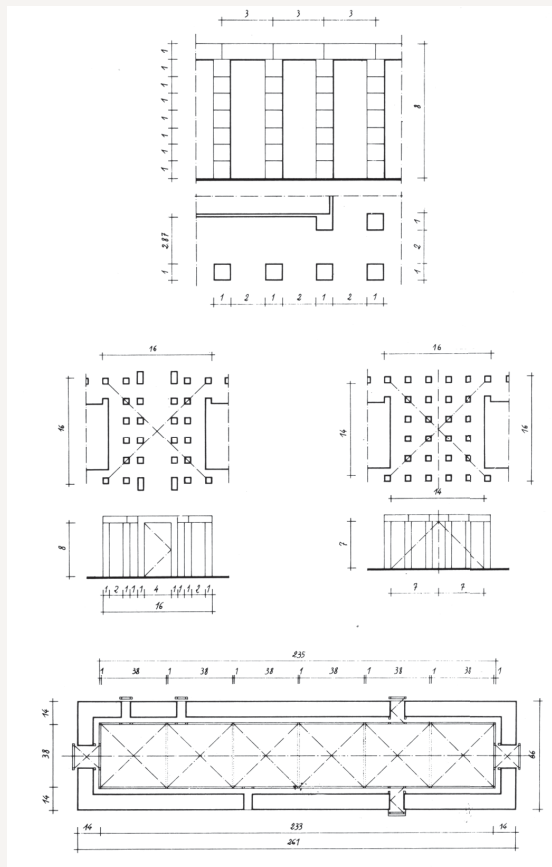
On this 'gridded terrain' Pouillon developed a variety of smaller and larger buildings that are composed of three types of apartment units: 'double-exposure type', 'single-exposure type' and 'particular solutions' that included so-called 'buildings with patios'. Pouillon's dwelling typologies take into account the cultural determinants of dwelling practices; in this case of Muslim dwelling. Almost all dwelling types possessed a balcony that was protected from the public realm by a perforated wall. This provided privacy and shade, but also made formal reference to the traditional interlaced wooden screen work or *mashrabiyya*. Other examples are the specific disposition of the toilet-shower closet in the different apartments and the absence of direct views from the entrance into the living spaces.

4 For a fascinating introduction to the Algerian social climate of the 1950s. See Yves Courrière, *La Guerre d'Algérie (1954-1957): Les Fils de la Toussaint. Le Temps des léopards* (Paris, 1999).

5 Zeynep Çelik, *Urban Forms and Colonial Confrontations. Algiers Under French Rule*, (Berkeley, 1997), 144.

6 Fernand Pouillon, *Mémoires d'un architecte* (Paris, 1968), 79 and 102.

The *pièce de résistance* of the Climat de France is a vast rectangular housing block in the middle of the settlement. In this building the dwelling units are of the 'double-exposure' type with one bedroom. In addition to dwelling units, the building consists of 200 shops and act as the heart of the entire settlement. It has a monumental court of 233 m long and 38 m wide that is surrounded by a three-storey-high colonnade made up of 200 square columns, offering the building its name of '200 Colonnades'. The building is crossed by two axes: the main axis crosses the court lengthwise while the short one is off center. The main entrances at the short sides of the building are marked by protruding propylaea that mirror the interior colonnade. Monumental stairs adjust the gates on the longitudinal façade to the sloping site and create a differentiation between entrances.

The 200 Colonnades building is a remarkable experiment into the co-existence of monumental and domestic scales. From the exterior and the low part of the settlement the monumental character comes to the fore. The size of the built structure as well as its position on a very steep area of the sloping site offer the building a proportion and scale that differs drastically from its surrounding. Together with the extremely closed character of the outer façade this results in the dominant position of the 200 Colonnades in the whole of the settlement. On the level of the inner courtyard the monumental scale is maintained through the application of the impressive colonnade. From the square the colonnade appears as a grand gesture that is crowned by a second colonnade of fine brickwork that delimits the terraces of the building parts that lie behind. From this perspective the monumental dimensions of the 200 columns are underlined.

However, from the inside of the colonnade another image emerges. Here the columns (with a width of 1 m) appear as a screen; a soft filter creating an interior zone that houses the displays of shops, the entrance doors and the

Het gebouw is via twee assen toegankelijk; de lengteas loopt door het midden van de binnenplaats, terwijl de breedteas een beetje uit het midden is geplaatst. De hoofdingangen aan de korte zijden van het gebouw zijn gemarkeerd met uitspringende propyleeën (tempelingangen) die verwijzen naar de zuilenrij langs de binnenplaats. Vanaf de helling voeren monumentale trappen naar de toegangspoorten aan de lange zijden; de verschillende hoogtes van de trappen zorgen voor een differentiatie van de ingangen.

Het gebouw 200 Colonges is een opmerkelijk experiment met de combinatie van een monumentale met een huiselijke schaal. Van buiten en vanuit het lager gelegen deel van de wijk springt het monumentale aspect het meest in het oog. Zowel door zijn omvang als door zijn ligging op een erg steil deel van de helling krijgt het gebouw een proportie en schaal die drastisch verschillen van de omgeving. In combinatie met het sterk gesloten karakter van de façade verlenen deze het 200-Colonges-gebouw een dominante plaats in de hele wijk. Op het niveau van de binnenplaats krijgt het monumentale karakter de uitdrukking van een indrukwekkende colonnade. Vanaf het plein verschijnt de colonnade als een groots gebaar, bekroond door een tweede colonnade van fijn metselwerk die de terrassen afbakent van de gebouwdelen die eronder liggen.

In de colonnade krijgen we een ander beeld. Hier verschijnen de zuilen (één meter breed) als een scherm, als een zachte filter die een binnenruimte definieert waarin zich de uitstalramen van winkels en de toegangsdeuren en ramen van woningen bevinden. Balkons van privé-woningen die aan de architraven van de zuilen zijn bevestigd, bieden aan deze filter een hoog plafond dat deels gesloten, deels open is. De filter bepaalt de huiselijke schaal van het dagelijkse leven. De filter omhult de alledaagse praktijk van wonen en winkelen, ontmoeting en communicatie, kortom: het is de ruimte waar toe-eigening kan plaatsvinden.

Ook het weidse dakterras is een poging om een huiselijke schaal te introduceren. Pouillon modelleerde het naar de daken van de kashba, die traditioneel een belangrijke rol vervulden in het openbare leven van vrouwen. Hij stelde zich voor dat het enorme dakterras, met op regelmatige afstand geplaatste washuizen met koepels, een plek kon zijn waar de vrouwelijke inwoners van het gebouw konden werken en elkaar zouden ontmoeten. Om het semi-publieke karakter en de domestieke schaal van het dakterras nog verder te benadrukken, ontwierp Pouillon erg smalle trappen naar het terras. Jammer genoeg verdween hiermee juist het domestieke, omdat de vrouwen met hun manden wasgoed de smalle trappen niet op durfden en bijgevolg hun wasgoed binnenshuis wassen en droogden.

In 1963 beklagde de Franse journalist en criticus van het kolonialisme Albert-Paul Lentin zich over het anachronisme tussen het uiterlijk van 200 Colonges – dat hij ‘tantinet futurist’ of futuristische onzin noemde – en het uitermate eenvoudige ontwerp van de interieurs van de woningen.⁷ Lentin beschreef ze als: ‘twee kamers met lage plafonds (2 m hoog), een van 2 bij 3 meter, de andere 3 bij 3 meter, een piepkleine keuken, een wc, smalle ramen.’⁸ Pouillon verdedigde zijn ontwerp door te stellen dat de monumentale schaal van het exterieur juist nodig was vanwege de kleine afmetingen van de wooneenheden. In zijn opvatting waren de wooneenheden zo klein, omdat het de intentie was een zo groot mogelijke groep mensen aan een comfortabele woning te helpen. De monumentale grandeur van het geheel was een poging om waardigheid te verlenen aan de woning van de ‘indigène’ (zoals de autochtone Algerijnen werden genoemd). Zoals Pouillon later uitlegde: ‘Het monument Climat de France zag het licht. Het besloeg 30 ha. Wat moeten we vandaag de dag van die compositie denken? Is ze een succes of een mislukking. Ik zou het niet kunnen zeggen. (...) Hoe dan ook ben ik ervan overtuigd dat dit architectuur zonder minachting was. We hebben misschien voor het eerst in de moderne tijd mensen gehuisvest in een monument.’

7 Albert-Paul Lentin, *L'Algérie entre deux mondes*, Parijs 1963, p. 146-147.

8 Idem.

windows of dwelling units. Private balconies that are attached to the architraves of the colonnade offer this filter a high ceiling that is partially closed, partially open. The filter is the domestic scale of daily life. In the confines of this filter the everyday practices of selling and dwelling, of meeting and talking; in short of appropriation can take place.

Another attempt to introduce the domestic scale can be found on the level of the vast roof terrace. Pouillon models this terrace after the Kasbah rooftops that traditionally fulfilled an important role in the public life of women. He imagined that the immense roof terrace – punctuated with domed washhouses – would become a place for work and socialisation for the female inhabitants of the building. To emphasise the semi-public character and the domestic scale of the roof terrace Pouillon designed particularly narrow stairs to climb up to the roof. Unfortunately, this attempt to introduce the domestic scale was rather unsuccessful, since the women of 200 Colonnes refused to use the narrow stairs with basketfuls of laundry and washed and dried their clothes in their apartments.

In 1963 the French journalist and anti-colonial critic Albert-Paul Lentin lamented the anachronism between the exterior appearance of the 200 Colonnes – which he coined as *tantinet futurist* or futurist ridicule – and the extremely simple design of the interior of the apartments.⁷ Lentin described the dwelling units as: 'two rooms with low ceilings (2 m high), one 2 by 3 m, the other 3 by 3 m large, a tiny kitchen, a water closet, narrow windows.'⁸ Pouillon defended his project by stating that it was exactly the small dimension of the dwelling units that required the monumental scale of the exterior form. In his viewpoint the dimensions of the dwelling units were the result of the intention to give comfortable dwellings to a broad group of people. The monumental gesture of the general form was an attempt to offer dignity to the dwelling of the *indigene*, as the native Algerians were called at the time. As Pouillon explained later: 'The monument 'Climat de France' was born. It encompassed thirty hectares. What to think today of this composition? Is it a success or a failure? I could not say... Nevertheless, I am certain that this architecture was without contempt. Perhaps for the first time in modern times, we have installed human beings in a monument.'

Paysage Interieur

Today the urban plan of the Climat de France appears at first sight as a collection of autonomous entities. It presents itself as a juxtaposition of isolated building blocks located in a large open space with the 200 Collones courtyard building in the centre. However, Pouillon explained on several occasions that his approach differed drastically from the urban approaches that other modern architects deployed for housing developments: 'the work answers the permanent concern for the composition of space. However, the mass plan (*plan de masse*) that is so fashionable nowadays does no longer appear. *Rather a strategy of empty space or paysage intérieur* is deployed.'⁹

With his notion of *paysage interieur* Pouillon seems to suggest that his project for the Climat de France does not comply to the open order that the modern movement propagated and that was so popular in post-war housing developments. *Paysage intérieur* suggests an urban approach in which the landscape is interiorised, defined by surrounding elements. Yet, to create this *paysage interieur* Pouillon does not rely on the enclosing architectural gesture that was for instance so characteristic of the urban blocks in the nineteenth-century European city. The modern isolated building block remains the basic entity. However, at closer scrutiny it becomes clear that Pouillon mobilises a rich spectrum of architectural tactics to counterbalance this autonomy and thus to reinstall the heteronomy of the different parts, define the *paysage interieur* and introduce a cohesion to the complete project.

7 Albert-Paul Lentin, *L'Algérie entre deux mondes* (Paris, 1963), 146-147.

8 Ibid.

9 Jacques Lucan, *Fernand Pouillon Architecte* (Paris, 2003), 26.

Paysage intérieur

Het stedenbouwkundige plan van Climat de France lijkt vandaag op het eerste zicht een verzameling autonome eenheden. De wijk wekt de indruk van een reeks van geïsoleerde bouwblokken in een grote open ruimte, met in het midden het gebouw 200 Colonges. Toch heeft Pouillon meerdere malen uiteengezet dat zijn benadering radicaal verschilde van de open stedenbouwkundige aanpak van woningbouwprojecten door andere moderne architecten: '(...) het werk beantwoordt aan een permanente aandacht voor de compositie van de ruimte. Maar het *massaplan* [plan de masse] dat tegenwoordig zo in de mode is, ontbreekt hier. In plaats daarvan is hier een strategie van lege ruimte of *paysage intérieur* toegepast (...)'⁹

Met zijn term 'paysage intérieur' lijkt Pouillon te zeggen dat zijn ontwerp voor Climat de France afwijkt van de open structuur die de moderne beweging propageerde en die in de naoorlogse huisvestingsprojecten zo populair was. 'Paysage intérieur' suggereert een stedenbouwkundige benadering waarin het landschap verinnerlijkt wordt, bepaald door omringende elementen. Maar om dat 'paysage intérieur' te creëren, valt Pouillon niet terug op het omhullende architectonische gebaar dat bijvoorbeeld zo kenmerkend was voor de bouwblokken in de negentiende-eeuwse Europese stad. Het moderne vrijstaande bouwblok blijft de basiseenheid. Bij nader inzicht blijkt Pouillon een rijk spectrum aan architectonische tactieken te hebben gemobiliseerd om aan die autonomie tegenwicht te bieden en zo de heteronomie van de verschillende delen te herstellen, de 'paysage intérieur' af te bakenen en het project als geheel een samenhang te verlenen.

Het 200-Colonges-gebouw met zijn interne marktplaats / The 200 Colonges building with its interior market place

Materialisering

De eerste tactiek die wordt toegepast om de samenhang tussen de verschillende gebouwen te versterken, is de keuze en het gebruik van materialen. Het gebruik van materialen was een van Pouillons belangrijkste bekommernissen gedurende zijn hele loopbaan: 'Ik ben lang geïnteresseerd geweest in materialen. Ik had een hekel aan lelijke afwerkingen en gekleurd beton. Het tijdperk van het gewapend beton stelde voor mij het probleem van het "aanzicht", van de bekleding, de huid van het gebouw.'¹⁰

In het geval van Climat de France ging Pouillon uit van een consistent systeem van modulaire stenen platen waarmee de dragende muren werden bekleed. De Franse architect was in 1948 begonnen met de uitwerking van een systeem waarbij beton van inferieure kwaliteit, zonder wapening, werd gegoten in een bekisting van platen natuursteen. Met dit systeem van 'pierre banchée' kon Pouillon draagmuren maken voor gebouwen met meerdere verdiepingen.¹¹ Als dit eenvoudige systeem van draagmuren eenmaal was ge-

9 Jacques Lucan, *Fernand Pouillon Architecte*, Parijs 2003, p. 26.

10 Pouillon, op. cit. (noot 8), p. 33.

11 Pouillon, op. cit. (noot 8), p. 101.

Materiality

A first tactic that is deployed to enhance the cohesion between the different buildings of the project is a particular choice and use of materials. Throughout his career Pouillon had a special interest in the use of materials: 'For a long time I was interested in materials. I deplored the ugliness of coatings and coloured concrete. The era of the reinforced concrete introduced for me the problem of "aspect", of the covering, of the skin of the building.'¹⁰

In the *Climat de France*, Pouillon opts for a consistent system of modular stone panels that cover the bearing walls on the perimeter of the buildings. He had, since 1948, elaborated a system in which panels of natural stone were used as casting for concrete of inferior quality without reinforcement. With this system of so-called *Pierre banchée*, Pouillon succeeded to conceive bearing walls for multi-storey buildings.¹¹ Once this simple bearing system was installed, the partitions for the different rooms could be made with interior walls of lightweight stones. Reinforced concrete was only used for the construction of the basements and the stairs. In his *Mémoires* Pouillon claims: 'I was one of the only architects that had no prejudices on the level of the structure. The parishes of modern architects have always reproached me: being in tune with your time means constructing in concrete and steel. . . . For me, constructing an airport in stone would be an absurdity, not to say a *folie*. But to impose a dynamic structure to organise apartments with three rooms and a kitchen is not less aberrant.'¹²

Pouillon decided to cover the buildings at the *Climat de France* with modular plates of natural stone. He considered the pallet of concrete and steel that was championed by certain parishes of modern architects too limited: 'Contemporary architecture has not found a "skin" that is superior to natural materials, to all the stone varieties, all the marbles, bricks. . . . I have preferred to maintain these by making them more economic. . . . The application of stone in the entire project has offered me the possibility to introduce a materiality, a certain richness to the most humble of constructions.'¹³

Rhythm

A second tactic that Pouillon unfolded to aggregate the different buildings can be qualified as the introduction of 'rhythm'. This tactic is primarily elaborated through the architectural element of the *travée* or bay. In French architecture the element of the *travée* was a well-known entity. Rationalist architects like Viollet-le-Duc and Auguste Choisy analysed Roman and Gothic churches by drawing a single *travée*, reducing these buildings to their most important generative element.¹⁴ The *travée* is both measure and repetition. It defines the load-bearing system and suggests the outline of the whole.

In the *Climat de France* the 200 Colonnes – also called *meidan* – is beyond doubt the best example of this approach by *travée*. As Pouillon explains: 'The composition of this monumental "meidan" of the most humble settlement of the world can be described by the numbers 1 to 9. . . . 1, was the side of the columns and the height of the base. 2, the space in between the columns. 3, the dimension of the monolithic lintel. 4, the width of the portico. 5, that is multiplied by 8, the dimensions of the square. 6, that is multiplied 40 (the dimension of the square) the length. 7, that is multiplied by 40, the overall length. 8, the height of the columns. 9, the height of the portico.'¹⁵

The *travées* of the 200 Colonnes building are only one example of the rhythm that pervades the projects. The most overarching rhythm that is introduced is beyond doubt the constructive grid of 60 by 60 cm that permeates the entire project. In the tower building, in the 200 Colonnes structure and even in the curvilinear building the grid regulates everything from the dimensions of the different rooms to the covering of the façade. The meas-

10 Pouillon, *Mémoires*, op. cit. (note 5), 33.

11 *Ibid.*, 101.

12 *Ibid.*, 174.

13 Marie-Helene Contal, 'Bruits et silences depuis cinquante ans qu'il n'a cessé de construire autour de Fernand Pouillon, *Architecture, Intérieure, Créée* (1985-1986) 209, 97.

14 See for instance Eugene Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle* (Paris, 1856) and Auguste Choisy, *Histoire de l'architecture* (Paris, 1899).

15 Pouillon, *Mémoires*, op. cit. (note 5), 207-208.

bouwd, konden de wanden van de verschillende vertrekken met lichtgewicht stenen worden opgetrokken. Gewapend beton werd alleen toegepast bij de constructie van kelders en trappen. In zijn *Mémoires* beweert Pouillon: 'Ik was een van de weinige architecten die ten aanzien van de constructie geen vooroordelen hadden. De parochies van de moderne architecten hebben me altijd voorghouden: met je tijd meegaan betekent bouwen in beton en staal (...) Voor mij zou een luchthaven bouwen van steen een absurditeit zijn, om niet te zeggen een *folie*. Maar een dynamische constructie opleggen voor de indeling van flats met drie kamers en een keuken is niet minder abnormaal.'¹²

Pouillon besloot de gebouwen in *Climat de France* te bekleden met modulaire platen natuursteen, omdat hij het palet van beton en staal waar bepaalde moderne architecten aan vasthielden te beperkt vond: 'De hedendaagse architectuur heeft nog geen "huid" uitgevonden die beter voldoet dan natuurlijke materialen, dan alle steensoorten, al het marmer en baksteen (...) Ik heb geprobeerd daaraan vast te houden met een meer economische toepassing. Door in het hele project natuursteen toe te passen heb ik een bepaalde materialiteit kunnen inbrengen, zodat de nederigste constructies toch een bepaalde rijkdom kregen.'¹³

Ritme

De tweede tactiek die Pouillon ontplooidde om de verschillende gebouwen bij elkaar te houden, kan worden beschreven als het gebruik van 'ritme'. Het architectonische element dat past bij deze tactiek is de *travee*. De *travee* was in de Franse architectuur een welbekende eenheid. Rationalistische architecten als Viollet-le-Duc en Auguste Choisy analyseerden romaanse of gotische kerken door één *travee* te tekenen, en het gebouw zo te reduceren tot zijn belangrijkste generatieve element.¹⁴ De *travee* is tegelijk de maat en de regelmaat. Ze bepaalt het draagsysteem en legt de basis voor de contouren van het geheel.

In *Climat de France* is het gebouw 200 Colonges – ook 'meidan' genoemd – zonder twijfel het beste voorbeeld van deze benadering van de *travee*. Zoals Pouillon stelt: 'De compositie van deze monumentale *meidan* in de meest bescheiden wijk ter wereld is te beschrijven aan de hand van de getallen 1 tot 9. (...) 1 was de breedte van de zuilen en de hoogte van de basis; 2 de ruimte tussen de zuilen; 3 de dimensie van de monumentale plint; 4 de breedte van de portiek; 5 vermenigvuldigd met 8 geeft de breedte van het plein, dus 40, vermenigvuldigd met 6 geeft de lengte; 7 vermenigvuldigd met 40 geeft de totale lengte; 8 is de hoogte van de zuilen en 9 de hoogte van de portiek.'¹⁵

De *traveeën* van het 200-Colonges-gebouw zijn slechts één voorbeeld van hoe ritme wordt toegepast in het project. Het meest overheersende ritme is zonder twijfel het constructieraster van 60 bij 60 cm, dat in het hele project is aangehouden. Zowel in het torengedouw als in 200 Colonges en zelfs in het gebogen gebouw bepaalt het raster zowel de afmetingen van de verschillende vertrekken als de bekleding van de *façade*. De maat van het constructieraster komt overeen met de dimensies van de gietelementen voor de vloeren. De voegen in de plafonds bepaalden de plaatsing van de scheidingswanden in de flats.

Landschap

Naast materialisering en ritme is er ook nog een derde tactiek: een specifieke relatie met het landschap. Het rastersysteem dat Pouillon invoerde, bepaalde niet alleen de positionering van de verschillende gebouwen of gebouwclusters, maar introduceerde door zijn interactie met de bestaande topografie ook een tweeledig stelsel van open ruimtes: enerzijds een stelsel van horizontale ruimtes als straatjes, pleintjes en *cul-de-sacs*, aan de andere kant een reeks open ruimtes op de helling, zoals trappen of groene hellingen. Het resultaat is een fascinerend netwerk van open publieke ruimtes die de

12 Pouillon, op. cit. (noot 8), p. 174.

13 Marie-Helene Contal, 'Bruits et silences depuis cinquante ans qu'il n'a cessé de construire autour de Fernand Pouillon', *Architecture, Intérieure, Créé, 1985–1986*, nr. 209, p. 97.

14 Zie bijvoorbeeld Eugène Viollet-le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, Parijs 1856; Auguste Choisy, *Histoire de l'architecture*, Parijs 1899.

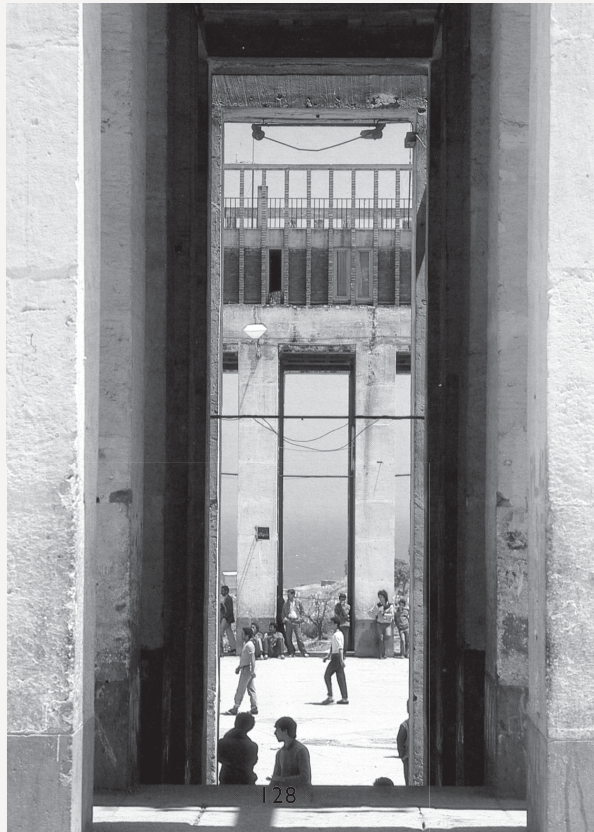
15 Pouillon, op. cit. (noot 8), p. 207-208.

OASE
74
INVEN-
TION

MATE-
RIAL
EX-
PRES-
SION

Tom
Aver-
maete

Climat
de
France.
Fernand
Pouil-
lon's
Re-In-
vention
of Mo-
dern
Urba-
nism
in Co-
lonial
Algiers
(1955-
1957)

De galerij werkt als een filter
tussen de publieke ruimte van
het binnenplein en de private
ruimte van de woningen /
The gallery around the interior
plaza: a filter that mediates
between the public space of the
square and the private space of
the dwellings

samenstellende delen van het project doorschieten en samenbinden tot een samenhangende stedelijke vorm.

Maar de invloed van het raster reikt verder. Het landschap dat het raster omringt is voor Pouillon geen restruimte, integendeel: 'Je komt nooit op een braakliggend stuk groen, een *terrain vague* of niemandsland.'¹⁶ Aan de rand van het project worden de raakpunten van het raster met de karakteristieken van het omringende landschap dan ook vormgegeven als sleutelelementen van de stedelijke compositie. Een goed voorbeeld is de helling met bomen gelegen tussen het gebogen 'aardwalgebouw' onder aan de wijk en de eerste 'gewonere' gebouwen van Climat de France die in het rechthoekige raster zijn ingepast. Deze zone, die voortkomt uit de confrontatie tussen het raster en het bestaande landschap, speelt een cruciale rol in de voetgangersroute die het project doorsnijdt in de richting van 200 Colonne. Ze dient als filter, of zelfs als een antichambre, voor degenen die de wijk vanuit de lager gelegen stad benaderen.

Een ander landschappelijk element dat door Pouillon is geactiveerd, zijn de routes die de hoger en lager gelegen delen van de wijk verbinden. Er zijn twee hoofdroutes: één onder en één boven de 200 Colonne. De eerste geeft rechtstreeks toegang tot het binnenplein van 200 Colonne, de tweede passeert en raakt het gebouw. Deze routes, zorgvuldig vormgegeven als een orkestratie van gebouwen, pleinen, poorten en trappen, verbinden de diverse elementen van de wijk doordat ze een bijzondere ervaring creëren. Pouillon had al meerdere malen gesteld: 'Er is geen architectuur zonder evocatie van de vierde dimensie, het traject: de dynamische perceptie van het gebouw.'¹⁷

Zoals Geenen, Loecx en Naert hebben gesteld, worden met deze routes twee belangrijke trajecten ingebracht.¹⁸ De lager gelegen route heeft de aard van een breuk die de verschillende elementen van de wijk doorklieft. Ze schept een directe en monumentale overgang tussen twee belangrijke stedelijke plekken: het plein aan de voet van de wijk en het centrale plein van 200 Colonne. De continue identieke trappen, de terrassen die zijwaartse uitzichten bieden en het onbelemmerde pad naar de monumentale entree van de 200 Colonne maken deze route tot een uitnodigend gebaar dat de woningblokken uit het lage deel van de wijk bindt aan het centrum van de 200 Colonne.

De hoge route doorsnijdt het centrale bouwblok met binnenplein van het hoger gelegen deel van de wijk (Place des portes vertes) en eindigt tussen 200 Colonne en een klein woningblok met binnenplein. Hoewel de hoge route anders van opzet, minder monumentaal is dan de lage route, is de functie vergelijkbaar: ze verbindt het centrale bouwblok van het hogere deel met de 200 Colonne. Zulke routes en andere landschappelijke elementen waren voor Pouillon essentiële en integrale onderdelen van de stedelijke compositie: 'Ik ontwerp niet met objecten die woningblokken voorstellen in gedachten. Ik organiseer mijn ruimtes. Ik werk voor de voetganger, niet de vliegenier. Ik denk aan de persoon die vanuit zijn slaapkamer of woonkamer naar de baai kijkt. Ik loop in die denkbeeldige ruimtes rond en ik pas ze aan als ze me niet het gevoel geven dat ik zoek. Het zijn de ruimtes die me voor ogen komen, maar ook de verschillende geometrische vlakken die ze afbakenen: gevels, portico's, en zeker ook die andere vlakken als de grond en de tuinen. Een ruimte wordt omschreven door muren, gras, bomen, bestrating (...) Alles is belangrijk: de materialen, de proporties van de openingen zijn de componenten van een onmisbare harmonie.'¹⁹

Geologische stedenbouw

Hoewel Climat de France qua programma en locatie vergelijkbaar is met andere woningbouwprojecten in Algiers en Frankrijk in de jaren vijftig, verschilt het radicaal wat betreft de stedenbouwkundige benadering. Climat de France is geen voorbeeld van de open stedenbouwkundige benadering, gekarakterise-

16 Bernard Felix Dubor, *Fernand Pouillon*, Parijs 1986, p. 18.

17 Fernand Pouillon, *Les Pierres sauvages*, Parijs 1964, p. 23. Met dank aan Christoph Grafe die me wees op de Duitse vertaling van dit boek.

18 Geenen/Loecx/Naert, op. cit., p. 25.

19 Pouillon, op. cit. (noot 8), p. 220.

ure of the constructive grid corresponded to the dimensions of the casting elements for the floors. The joints in the ceilings defined the position of the partitioning walls in the apartments.

Landscape

A third strategy is added to the materiality and the rhythm of the different buildings: a specific interrelation with the landscape. The system of the grid that Pouillon introduced not only defined the position of the different buildings or building clusters, but also introduced through its intersection with the existing topography a twofold system of open spaces: on the one hand a system of horizontal spaces such as small streets, squares and impasses, on the other hand it introduced a series of inclined open spaces such as stairs or green slopes. The result is a fascinating system of open public spaces that streak the different constituent parts of the project and thereby bind them into a consistent urban figure.

But the impact of the grid reaches further. To Pouillon, the landscape that surrounds the grid is not leftover space, on the contrary: 'You will never be in a vacuity of green space, on a *terrain vague* or on no man's land.'¹⁶ Hence, at several instances on the periphery of the project, the interferences of the grid with the characteristics of the existing landscape are turned into key elements of the urban composition. A good example is the slope with trees that is situated between the curving 'rampart' building at the bottom of the settlement and the first more regular buildings of the Climat de France that are inscribed in the orthogonal grid. This zone that results from the confrontation of grid and existing landscape plays a crucial role in the pedestrian route that intersects the project and leads to the 200 Colonne. It acts as a filter or even an *antichambre* for those who approach the settlement from the lower city.

Another important landscape element that Pouillon activates is the routes that connect the high and low parts of the settlement. There are two main routes: one beneath and one above the 200 Colonne. The first one offers a direct entrance to the court of the 200 Colonne; the second one passes and touches the building. These routes, carefully designed as an orchestration of buildings, squares, gates and stairs, bind the different elements of the settlement through the introduction of a very particular experience. Pouillon argued on several occasions that: 'There is no architecture without the evocation of the fourth dimension, the trajectory: dynamic perception of the building.'¹⁷

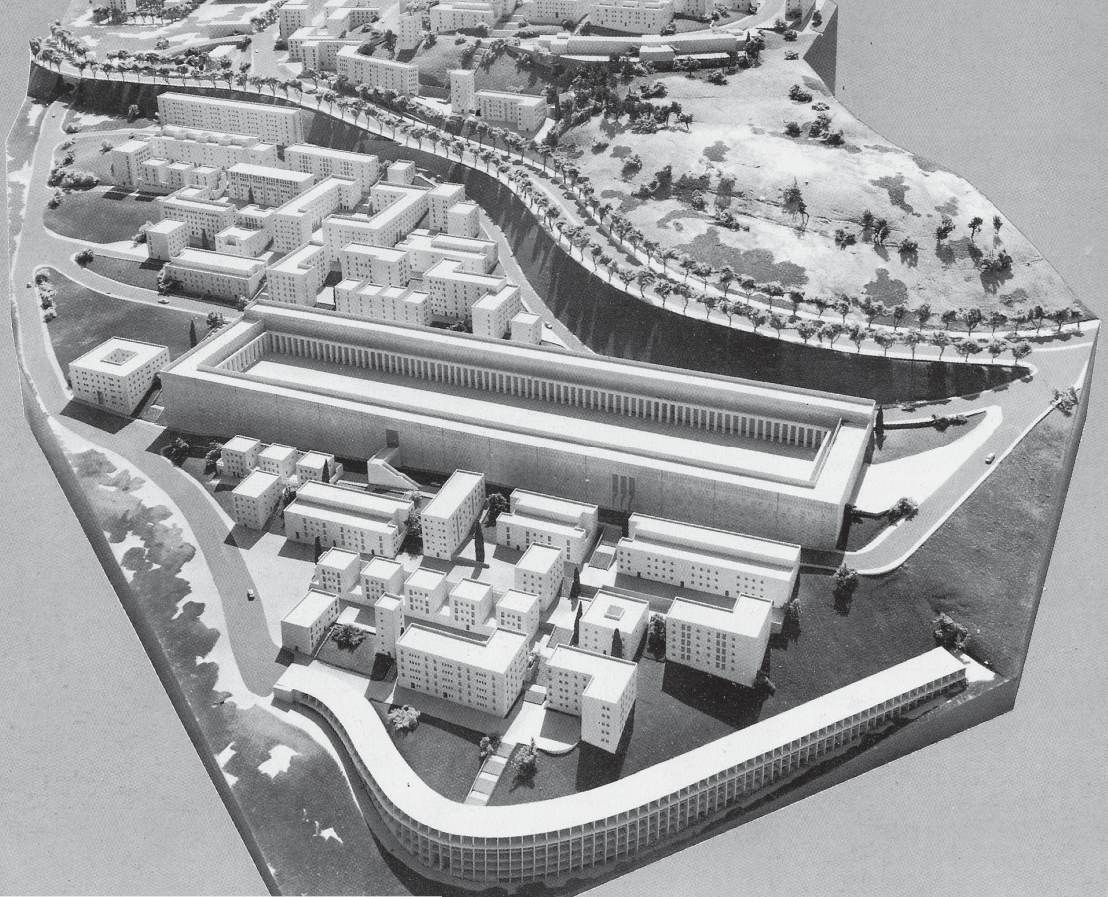
As Geenen, Loeckx and Naert have argued, these routes introduce two important trajectories.¹⁸ The lower route has the character of a fissure that cuts through the different elements of the settlement. It creates a direct and monumental passage between two important urban places: the square at the foot of the settlement and the central court of the 200 Colonne. Identical stairs along the entire route, terraces that offer lateral views and an unobstructed path to the monumental entrance of the 200 Colonne turn this route into a gesture that binds the housing blocks of the lower part of the settlement to the central core of the 200 Colonne.

The high route intersects the central courtyard building of the high part of the settlement (Place des portes vertes) and ends between the 200 Colonne building and a square courtyard block of housing. Though the character of the high route is different, less monumental than the low route, its function is comparable: it binds the high part of the settlement with its inner courtyard building to the 200 Colonne. Routes and other landscape elements were for Fernand Pouillon integral and essential parts of the urban composition: 'I do not design with objects representing housing blocks in mind. I organise my spaces. I work for the pedestrian and not for the aviator. I think about the person that looks at the bay from his sleeping room or living room. I walk in these imaginary spaces and I modify them, if they do not comply with the sensation that I expect. It is the spaces that appeal to me, as well as the differ-

16 Bernard Felix Dubor, *Fernand Pouillon* (Paris, 1986), 18.

17 Fernand Pouillon, *Les Pierres sauvages* (Paris, 1964), 23. I wish to thank Christoph Gräfe for bringing the German translation of this book to my attention.

18 Geenen et. al, *L'Habitat Moderne a Alger*, op. cit. (note 3), 25.

Maquette van het gehele Climat-de-France-project / Model of the entire Climat de France project

seerd door grote open publieke ruimtes met daarin vrijstaande woongebouwen, die in het merendeel van de Franse en koloniale nieuwbouwwijken werd toegepast. Het is veeleer het tegendeel ervan. Het ontwerp van de Climat de France hervormt het geïsoleerde terrein van Frais Vallon immers tot een geïntegreerd en samenhangend deel van de moderne stad Algiers.

Om dit te bereiken vond Pouillon een nieuwe stedenbouwkundige taal uit. Een stedenbouwkundige taal die niet louter gebaseerd is op de morfologische kwaliteiten van gebouwen (zoals vaak het geval was in de 'plans de masse' die de Franse architecten in de jaren vijftig ontwierpen), maar op een gebalanceerde compositie van architectonische massa, materialiteit, ritme en landschap. De innovatieve wijze waarop deze verschillende dimensies worden geactiveerd, is niet het resultaat van theoretische aannames maar veeleer van Pouillons ervaringen in de alledaagse praktijk. Zijn gelijktijdige betrokkenheid bij ontwerp, planning én constructie leverde Pouillon een basis voor innovatie. De concepten en benaderingen die naar voren komen in Climat de France zijn gebaseerd op het savoir-faire dat Pouillon ontwikkelde vanuit zijn meer-voudige rol als 'organisator, financier, ingenieur (...) en kunstenaar'.²⁰ Deze veelzijdigheid garandeerde ook dat innovatie geen zaak was van de vernieuwing van één architectonisch aspect, maar veeleer van de gelijktijdige activering van verscheidene kwaliteiten en dimensies van de architectuur.

De vooraanstaande Franse socioloog Jacques Berque kwalificeerde Climat de France in 1955 als 'geologische stedenbouw'.²¹ Hij duidde met dat concept op de sterke relatie die in het ontwerp wordt gelegd met het bestaande landschap, maar ook op de interne samenhang tussen de diverse samenstellende delen. Berque noemde Pouillons ontwerp een architectuur van 'verstening en kristallisatie' en vergeleek het met de spontane en samenhangende kwaliteiten van de in Algerije bestaande gebouwde omgeving van de medina.

20 Pouillon, op. cit. (noot 8), p. 79, 102.

21 Jacques Berque, 'Médinas, ville neuves et bidonvilles', *Cahiers de Tunisie*, 1958, p. 21-22.

ent geometrical surfaces that limit them: building façades, porticos, and beyond doubt these other important façades that are the ground and the gardens. A space is circumscribed by walls, grass, trees, pavements... Everything is important: the materials, the proportions of the openings are the complements of an indispensable harmony.¹⁹

Geological Urbanism

Though the Climat de France can be compared to other 1950s housing estates in Algiers and France in terms of its programme and its location, it also radically differs from its homologues in terms of its urban approach. The Climat de France does not share the open urban approach of the majority of French and colonial residential neighbourhoods of the 1950s. On the contrary, it can be regarded as its antinomy. The project of the Climat de France transforms the isolated site of Frais Vallon into an integral and coherent piece of the modern city of Algiers.

In order to achieve this Pouillon invented a new urban language. An urban language that is not solely a matter of the morphological qualities of buildings (as was often the case in the different *plans de masse* that French architects designed in the 1950s) but rather a balanced composition of architectural mass, materiality, rhythm and landscape. The innovative character of the enticement of these different dimensions is not so much the result of theoretical assumptions, but rather stems from Pouillon's experiences in everyday practice. His simultaneous involvement with design, planning and construction offered Pouillon a basis for innovation. The *savoir-faire* that Pouillon developed from his joint position as: 'an organiser, a financier, an engineer . . . and an artist'²⁰ informs the concepts and approaches that come to the fore in the Climat de France. Moreover, it assures that invention is not a matter of novelty concerning one architectural aspect, but rather the result of the innovative enticement of multiple qualities and dimensions of architecture.

In 1955, the renowned French sociologist Jacques Berque coined the term 'geological urbanism' to describe the Climat de France.²¹ With this concept he attempted to explain the project's strong relation to the existing landscape, as well as the internal cohesion between the different constituent elements. Berque regarded Pouillon's design as an architecture of 'petrification and crystallisation' and compared it to the cohesive and spontaneous qualities of the existing built environment of the *médina*.

Though Berque's geological metaphor referred mainly to the directly perceivable qualities of the Climat de France, it also offers us a perspective to consider a broader theme in the work of Pouillon. After all, the will to anchor and relate to the existing 'geology', to the existing urban landscape, is a recurrent concern to the French architect. On several occasions Pouillon lamented the open character of modern urbanism and designated it as one of the crucial reasons for the failing dwelling qualities in many modern housing estates erected in the 1940s and 1950s.²²

The example of the Climat de France project also illustrates that invention in architecture often requires specific conditions, a certain context – as it were – wherein invention can thrive. For Fernand Pouillon, in Algiers this context was French colonisation and an emergent anti-colonialism. Only these conditions made it possible that a relatively young architect was given the assignment to design one of the largest housing settlements in North-Africa entirely according to his own viewpoints and insights. Moreover, key aspects of the project such as the enormous investment in the preparation of the landscape and the elaborate transitions between public and private space in the 200 Colonnes could not have been realised within the circumstances of metropolitan France. After all, in the *metropole*, alternative urban and architectural ideas were often regarded as superfluous conceptual and economic investments or stagnated in the machinery of the enormous bureaucracy in Paris.

19 Pouillon, *Mémoires*, op. cit. (note 5), 220.

20 Pouillon, *Mémoires*, op. cit. (note 5), 79 and 102.

21 Jacques Berque, 'Médinas, ville neuves et bidonvilles', *Cahiers de Tunisie* (1958) xx, 21-22.

22 See for instance Pouillon's criticism of the Unité d'Habitation model in *Ordonnances*, op. cit. (note 2), 32.

Hoewel Berque met zijn geologische metafoer vooral duidde op de direct waarneembare kwaliteiten van *Climat de France*, biedt ze ook een perspectief op een breder thema in het werk van Pouillon. De wil om het architectonische ontwerp te verankeren in, en te verbinden met, het bestaande stedelijke landschap is immers een constante in het werk van de Franse architect. Pouillon beklaagde zich bij meerdere gelegenheden over het open karakter van de moderne stedenbouw en noemde het een van de cruciale oorzaken van het gebrekkige woonklimaat in veel moderne nieuwbouwwijken gebouwd in de jaren veertig en vijftig.²²

Het voorbeeld van *Climat de France* laat ook zien dat inventie in de architectuur vaak specifieke voorwaarden vergt – een bepaalde context, als het ware, waarin innovatie kan bloeien. Voor Fernand Pouillon was deze context het Franse kolonialisme en een opkomend antikolonialisme in Algiers. Alleen onder deze omstandigheden kon een relatief jonge architect de verantwoordelijkheid in de schoot vallen voor het ontwerp, geheel naar eigen inzicht en voorkeur, van een van de grootste woningbouwprojecten in Noord-Afrika. Bovendien had hij vitale onderdelen van het project, zoals de enorme investering in het bouwrijp maken van de locatie of de uitgekiende overgangen tussen publieke en private ruimte in het gebouw 200 Colonnes, niet kunnen realiseren in een Franse grote stad. In de 'métropole' werden alternatieve stedenbouwkundige en architectonische ideeën al gauw beschouwd als overbodige verspillingen van conceptuele of financiële investeringen, of ze liepen vast in de enorme Parijse bureaucratische machinerie.

De omstandigheden in Algiers waren begin jaren vijftig geheel anders: er waren fondsen voorhanden, men wilde snel voortgang boeken en de autoriteiten waren zich niet bewust van de specifieke eisen die het terrein stelde. Zoals Paul Rabinow en Michel Marié hebben opgemerkt, zijn het zulke 'buitengewone' contexten waarin '(...) modellen en concepten die tot dat moment niet voorstelbaar of haalbaar waren plotseling afdalen uit het domein van de utopie'.²³ De droom van het herstel van een gesloten stedelijke structuur had in de jaren vijftig reeds een hele tijd een belangrijke rol gespeeld in de ontwerpen en theorieën van Fernand Pouillon. In 'La France métropole' was zo'n gesloten model vrijwel overal uit de gratie gevallen. In het Frankrijk van de vroege jaren vijftig kozen de besluitvormers voor andere, meer open modellen, zoals Le Corbusiers *Unité d'Habitation*. De specifieke context in Algerije bood een uitstekende voedingsbodem voor het uitvinden van een alternatieve moderne stedenbouw die opnieuw was gebaseerd op een gesloten stedelijke structuur en die Pouillon als volgt beschreef: 'Voor mij wordt elke wijk gekarakteriseerd door het "Climat" dat er heerst. Architectuur heeft een invloed waaraan niemand zich kan onttrekken, al is hij ongeletterd of verdoofd door zijn dagelijks leven. Architect zijn betekent dus verantwoordelijkheid dragen voor elke inwoner. (...) Ontwerpen betekent zich een voorstelling van de stad vormen, zodat die weer besloten kan worden.'²⁴ *Ensembles* zijn harder nodig dan geïsoleerde meesterwerken: harder nodig omdat ze deel uitmaken van het alledaagse menselijke leven.²⁵

Vertaling: Rob Kuitenbrouwer, Bookmakers

22 Zie bijvoorbeeld Pouillons kritiek op het model van de *unité d'habitation* in Pouillon, op. cit. (noot 2), p. 32.

23 Michel Marié, 'La guerre, la colonie, la ville et les sciences sociales', *Sociologie du travail*, nr. 2, 1995, p. 282.

24 Contal, op. cit. (noot 16), p. 106.

25 Pouillon, op. cit. (noot 2), p. 19.

In Algeria of the early 1950s, the profusion of funds, the will to proceed rapidly and the leaders' unawareness of the exigencies of the terrain installed a completely different context. As Paul Rabinow and Michel Marié have pointed out, it is within these 'out of the ordinary' contexts that: 'models and concepts that were until that moment not conceivable or appropriable suddenly leave the domain of utopia.'²³ By the 1950s the dream to reinstall a closed urban order had haunted the projects and theories of Fernand Pouillon for a while. In the *metropole* such a model had largely fallen out of grace. In France of the early 1950s other, more open, models such as Le Corbusier's Unité d'Habitation were championed by the decision makers. The particular context in Algeria offered an outstanding occasion to invent an alternative modern urbanism based on a closed urban order that Pouillon described as follows: 'For me every neighbourhood is characterised by the "Climat" that it installs. Architecture has an influence that nobody can escape, even if the observer is illiterate or dazed by his everyday life. Hence being an architect means to have a responsibility towards every inhabitant. . . . To design means to imagine the city, so that it can become enclosed again,'²⁴ and: 'Ensembles are more necessary than isolated masterpieces: necessary because they participate in everyday human life.'²⁵

23 Michel Marié, 'La guerre, la colonie, la ville et les sciences sociales', *Sociologie du travail* (1995) 2, 282.
24 Contal, 'Bruits et silences', op. cit. (note 13), 106.
25 Pouillon, *Ordonnances*, op. cit. (note 2), 19.